

Ольга Музика

РОЗВИТОК УЯВИ І ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ТЕМОЮ НАТЮРМОРТУ

У статті розглядається важлива проблема сучасної вищої художньо-педагогічної освіти: розвиток уяви і художньо-образного мислення майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі роботи над темою натюрморту. Аналізуються види творчих самостійних завдань та їх роль в активізації творчої діяльності студентів.

Ключові слова: *творча уява, художньо-образне мислення, натюрморт, творча активність, майбутні вчителі образотворчого мистецтва.*

Сучасна система художньо-педагогічної освіти, як ніколи, потребує кардинально нових підходів до проблеми підготовки фахівців у галузі образотворчого мистецтва. Основою педагогічного процесу у різних освітніх закладах має стати пошук і впровадження інноваційних технологій, спрямованих на гармонійний інтелектуальний, творчий і духовний розвиток молодого покоління. Тому школа чекає на висококваліфікованого, цілеспрямованого вчителя, здатного креативно мислити, розв'язувати нові творчі проблеми, реалізувати себе як у педагогічній, так і в художній діяльності.

Навчально-виховний процес підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищому навчальному закладі має бути спрямований на формування фахівця нової генерації, з широким кругозором, позитивним світоглядом, готовим до сприйняття нового, до безперервного саморозвитку і самовдосконалення.

Відомі вітчизняні вчені (Є. Антонович, В. Бутенко, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Олексюк, В. Орлов, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Шевнюк, О. Щолокова та ін.) у своїх працях наголошують на важливості завдань, поставлених перед вищою мистецько-педагогічною освітою та необхідності пошуку інноваційних шляхів їх розв'язання. Адже для того, щоб відповідати вимогам сьогодення, учитель повинен не лише володіти професійними вміннями і знаннями, а й сучасними педагогічними технологіями, бути спрямованим на творчий пошук і самореалізацію.

Проблему розвитку творчої особистості майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у різних аспектах досліджували О. Кайдановська, Ю. Мохірева, М. Пічкур, Л. Покровщук, О. Смірнова, Г. Сотська, М. Стась, Т. Стрітьєвич, Т. Штикало, В. Щербина та ін.

Вагомий внесок у розвиток художньої педагогіки і методики

викладання фахових дисциплін зробили відомі вчені-методисти: Г. Беда, М. Волков, В. Зінченко, С. Коновець, В. Кузін, М. Ростовцев, Г. Смірнов, Н. Сокольнікова, О. Терентьєв, О. Унковський, Є. Шорохов, О. Яшухін та ін.

Безумовно, фахові образотворчі дисципліни мають невичерпний потенціал у сфері розвитку творчих здібностей і особистісного становлення студентів, який не завжди використовується на практиці.

Мета статті – проаналізувати проблему розвитку творчої уяви і художньо-образного мислення студентів у процесі роботи над темою натюрморту, розкрити значення творчих самостійних завдань, як необхідної складової навчального процесу й активізації творчої діяльності.

У сучасних дослідженнях серед найбільш суттєвих ознак творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва називають: ініціативність, самостійність, здібність до подолання інерції мислення, почуття нового і прагнення його пізнати, цілеспрямованість, широту асоціацій, спостережливість, розвиток професійної пам'яті, моторики руки, творче мислення, внутрішню мотивацію до творчої діяльності, нетрадиційний особистий світогляд, багату фантазію та інтуїцію (Л. Покровщук [6]); творчий склад мислення, сміливість уяви і фантазії, емпатію, натхнення, оригінальність, відхід від шаблону (М. Стась [8, с. 6]).

Н. Киященко складовими творчих здібностей називає такі психічні властивості, як «творча уява, фантазія, розвинута довільна пам'ять і довільна увага, багатство асоціативного ряду, сильна воля і працелюбність, інтуїція, імпровізація, нестримне прагнення до пошуку нового», а також «підвищена вразливість, почуттєво-емоційна чуттєвість, образне бачення, розвинуте творче мислення» [3, с. 33].

У своїй праці В. Кузін якості художньої творчої уяви та мислення відносить до основних образотворчих здібностей, які забезпечують відбір головного, найсуттєвішого і характерного в явищах дійсності, конкретизацію та узагальнення художнього образу, створення оригінальної композиції [4, с. 262–263].

За визначенням, наведеним у Великій сучасній енциклопедії, «Уява (фантазія) – психічний процес створення нових образів предмета, ситуації, обставин шляхом перебудови наявних у людини уявлень», а «творча уява – різновид уяви, який полягає у самостійному створенні нових і оригінальних образів, які вимагають відбору матеріалів, необхідних для побудови образу у відповідності до власного задуму» [5, с. 67].

На роботі уяви, як вважає Л. Єрмолаєва-Томіна, ґрунтуються всі фази творчості – підготовча, пошукова, виконавська [1, с. 176].

Перетворення дійсності у творчій уяві відбувається шляхом *аглотинації* (з'єднання частин двох або декількох предметів для створення нового); *аналогії* (побудови образу, чимось подібного до реально існуючої речі, живого організму, дії); *акцентування чи перебільшення* (зменшення); *типізації* (процесу розкладання і з'єднання, унаслідок чого формується

зримий образ).

Поряд із творчою уявою необхідною складовою творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва є художньо-образне мислення.

Мислення в енциклопедії тлумачиться як «психічний процес, завдяки якому людина відображає істотні ознаки і зв'язки предметів і явищ навколишньої дійсності, осягає закономірності розвитку навколишнього світу, передбачає майбутнє і діє цілеспрямовано і планомірно» [5, с. 336].

Творче мислення є одним із основних видів пізнавальної діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва і характеризується певними особливостями (здатністю до висування творчих та оригінальних образних рішень, конструктивною активністю та категоріальною гнучкістю) і наявністю специфічних операціональних структур (візуальний аналіз та синтез, візуальне аналогізування, диференціація та інтеграція елементів образної структури).

З процесу мислення розпочинається будь-яка цілеспрямована робота. В процесі сприйняття і зображення природи у свідомості студента з'являються нові комбінації думок, образів, почуттів. У зв'язку з цим усі видатні художники-педагоги перш за все намагалися активізувати мисленнєву діяльність учня, адже за допомогою мислення активізується творча діяльність, яка є необхідною умовою розвитку творчих здібностей. П. Чистяков говорив: «Малювати – означає думати. Ніколи не малюйте мовчки, а завжди задавайте собі задачу» [9, с. 366].

На думку Л. Єрмолаєвої-Томіної, основними ознаками розвиненого мислення є: здатність до самостійного вибору об'єкта мислення; володіння мовою мислення (поняттями, образною мовою) та його основними операціями – аналізом, синтезом, абстракцією, узагальненням; наявність якостей мислення: широти, гнучкості, швидкості [1, с. 180–181].

Важливим елементом художньо-образного мислення є оригінальність, яка полягає у створенні суб'єктивно нового продукту, не схожого на вже існуючі. Оригінальністю можна вважати: формулювання незвичайних відповідей, вміння інтуїтивно передбачати і пропонувати нетрадиційні підходи та методи розв'язання поставлених завдань, надавати новизни ухваленим рішенням; виявляти основні властивості об'єктів і явищ та пропонувати нові можливості їх використання, вміння розробляти незвичні образи; застосовувати авторські техніки виконання творчих завдань.

Мислення здійснюється у формі оперування художніми образами. Значущість аналізу і синтезу у творчому процесі, які активізують роботу думки, активне пізнання зображуваного об'єкта, підкреслював К. Юон. Мислення, у процесі якого відбувається творча переробка, інтерпретація дійсності, називають образно-асоціативним. Чим багатші та різноманітніші асоціації, тим більші можливості для виконання творчої роботи.

Відтак, творча уява і фантазія поряд із творчим мисленням відіграють важливу роль у кожному творчому процесі, особливо важливе їхнє значення в художній творчості.

Зміст сучасної мистецької освіти базується на розвитку творчих здібностей особистості в тісному взаємозв'язку з художнім сприйняттям, творчим мисленням і художньо-творчими здібностями.

Загальновідомо, що навчання образотворчій грамоті, опанування основних законів композиції, живопису, рисунка починається з теми «Натюрморт», яка, на наш погляд, є однією з найбільш важливих тем у фаховій підготовці майбутніх художників-педагогів. Займаючи одне з останніх місць у класичній ієрархії жанрів, натюрморт традиційно і закономірно є основним у художньому навчальному процесі. В історії художньої педагогіки етюди натюрморту відзначаються як найбільш ефективна форма початкової роботи з кольором, формою, фактурою. Через засвоєння основних законів зображення на етюдах натюрморту пройшли всі майстри образотворчого й прикладного мистецтва.

Хоча натюрморт і нерухома, «мертва» натура, він складається із предметів, що становлять частину живої, навколишньої дійсності. Зібрані разом, скромні предмети можуть глибоко відтворювати духовний світ людини з усім розмаїттям його протиріч і особливостей. Не випадково в Англії називають жанр натюрморту «тихим життям». Тому студентам треба пояснити, що будь-які формальні пошуки завжди повинні бути спрямовані на образне розкриття зображуваного.

З метою ознайомлення студентів із історією виникнення цього жанру, нами було проведено лекцію «Натюрморт в історії мистецтва», під час якої, окрім історичного аспекту, розглянуто такі питання, як методика постановки і роботи над натюрмортом різними художніми матеріалами, завдання навчальних і творчих постановок, композиція натюрморту.

Лекція відбувалася у формі діалогу, з переглядом і аналізом репродукцій з картин відомих художників, елементами створення проблемних ситуацій, коли студентам пропонувалося продумати, що слід змінити в композиції натюрморту, щоб він зазвучав по-іншому, викликав інші емоції й думки.

Як справедливо вважає Л. Єрмолаєва-Томіна, мислення автоматично включається тоді, коли людина зустрічається з проблемною ситуацією [1, с. 181], тому такі вправи ми вважаємо особливо дієвими для активізації творчого пошуку.

Натюрморт є гарною школою виховання майбутнього художника-педагога. Художній смак і такт, живописна культура й творча самостійність потрібні, щоб уміти помічати цікаві композиції й сюжети в навколишній дійсності, підбирати предмети й організовувати натюрморт, розставляючи пластичні й поетичні акценти [10, с. 163].

Живопис натюрморту – це важливий засіб настроювання й перевірки

ока художника, його робочої «живописної форми». Не випадково багато художників, перед тим як узятися за більші жанрові або пейзажні картини, пишуть натюрморти. «Натюрморт – це скрипкові етюди, – відзначав К. С. Петров-Водкін, – які я повинен робити раніше, ніж приступлю до концерту». Роботу над натюрмортом він визначив як одну «з гострих бесід живописця з природою».

У результаті роботи над натюрмортом, на думку О. Яшухіна, розвивається вміння композиційно мислити й організовувати природу, цілісно передавати її характеристики, виховується почуття форми, матеріальності, кольору, краси предметів [10, с. 162].

Організація постановки вимагає від живописця творчої фантазії. У кожному конкретному випадку, виходячи з поставлених завдань, принципи підходу до постановки будуть різними. На характер постановки обов'язково будуть впливати відношення художника до дійсності, його смаки, схильності, життєвий і професійний досвід.

Натюрморт – це не випадковий набір предметів, які виявилися під рукою. Він не повинен бути громіздким, безладним накопиченням предметів. Важливо підбирати й групувати предмети в постановці таким чином, щоб положення кожного предмета серед інших виглядало природним і виправданим. Кожний предмет повинен збагачувати й конкретизувати загальний задум постановки, підкреслювати її виразність. У той же час у постановках варто уникати будь-якої нарочитості, штучності. Постановка повинна переконувати природністю, життєвою правдою.

Натюрморт, як правило, має невеликі розміри. Він повинен спонукати глядача до уважного розглядання, милування красою форм, кольорів, матеріальних якостей предметів. Ці особливості жанру треба враховувати в навчальній практиці. Як правило, захоплення більшими розмірами етюдів приводить до ескізності зображення [10, с. 171].

Особливої уваги вимагає живопис першого плану натюрморту, який треба чітко будувати в пластичному відношенні, уважно ліпити кольорами форму, виявляти освітлення, щоб він сприймався стійко, матеріально «підтримував» предмети наступних планів.

На завершальній стадії роботи над етюдом необхідно знову повернутися до уточнення загального тонально-колірного й пластичного рішення етюдів.

Від загального до часткового й від часткового до збагаченого деталями загального – такий шлях пошуку найбільшої виразності етюдів, виявлення предметних характеристик: форми, матеріальності, колірної й тональної гармонії, освітленості, простору, живописно-пластичної цілісності зображення натюрморту.

При виконанні натурних постановок студентам дається установка на аналіз усіх якостей предметів, які спостерігаються. Наприклад, уявити

смак, аромат, звучання. Це допомагає побачити предмет з усіх сторін, і він наповнюється життям і новим змістом. Одночасно відбувається навчання процесу мисленнєвого аналізу, розкладенню об'єкта на видимі й приховані якості. Для розвитку художнього сприйняття необхідні включення порівняльного аналізу і пошуку. Студенти повинні відчуті і зрозуміти, що локальні кольори надають декоративності зображенню, а живописно-колористичне рішення дає правдоподібність у передачі предметів.

У процесі розвитку творчих здібностей, формуванні образного мислення має важливе значення тренування емпатичного бачення. З метою розвитку емпатії ми практикували завдання «Вживання в образ неживого предмета». Студентам пропонувалося уявити себе в ролі якогось предмета із постановки, наприклад, самовара. Важливо описати словесно, які зміни відбувалися у фізичному стані при такому перетворенні (став блискучим, твердим, холодним); потім уявити свої функції, ставлення до них (я радію з того, що можу дарувати задоволення людям); реакцію на зовнішній вплив (я постійно п'ю воду). За аналізом описів станів і ставлення до них можна визначити домінування тієї чи іншої емоції. Наприклад, студентка Ольга Ч. написала: «...Я відчула себе спочатку дуже холодною, потім поступово стала нагріватися, все стало хлюпати в мені, я не могла стримувати радість від того, що зараз мене виключать і виллють з мене всю воду, щоб я змогла перепочити...».

На нашу думку, поряд із практичними програмними завданнями на засвоєння художніх матеріалів і технік, основними правилами створення зображення слід використовувати багато варіативних короточасних вправ.

Як творче завдання студентам було запропоновано зобразити один і той самий натюрморт із предметів побуту, який би передавав різний емоційний стан: тривогу, смуток, радість. Для цього можна було змінювати техніку виконання, кольорове тло, положення предметів, освітлення, можна було ввести додатковий предмет. Такі творчі завдання мають важливе значення для розвитку уяви, оригінальності, самостійного пошуку розв'язання завдання переробки натурального зображення за допомогою асоціативного, творчого мислення, фантазії, здатності до аналізу і синтезу, трансформації образів.

Важливим для реалізації цієї мети вважаємо завдання «Декоративне вирішення натурної постановки», яке спрямоване на розвиток художньо-образного мислення як важливого компонента творчих здібностей. Студентам було запропоновано на вибір декілька тематичних натюрмортів: «Атрибути мистецтва», «Чайна церемонія» тощо. Вони, обравши один із варіантів, повинні були виконати декоративну інтерпретацію. При цьому їм була дана установка на пошук свого оригінального рішення, створення цікавої, неповторної композиції. Як показали результати аналізу робіт, студенти проявили оригінальність у

виборі технік, своєрідних трактувань поверхні й форми: імітації вітража, гобелена, розпису та ін.

Розвитку уяви і творчого мислення особливо сприяло запропоноване нами завдання «Створення творчого натюрморту». Для цього група була поділена на пари, яким було дане завдання – підібрати предмети для створення тематичного натюрморту, наприклад, «Після концерту», «Ранкова кава», «Рукоділья», «Палітра художника» тощо. Студенти з цікавістю сприйняли завдання, жваво обговорювали, які предмети їм потрібні для втілення свого задуму. На наступному занятті під керівництвом і з допомогою викладача студенти намагалися втілити свій задум, показуючи свої композиційні начерки. Як показало опитування студентів після завершення роботи, сам процес компоновання, підбору предметів був цікавим для них, вони пропонували велику кількість варіантів розміщення, кольорового тла. Переважна більшість справилася із завданням. Обговоривши і проаналізувавши всі натюрморти, спільно визначили найбільш творчий і оригінальний, який було запропоновано виконати в матеріалі, обравши техніку, яка б найбільше відповідала втіленню творчого задуму. Потім студентам було запропоновано абстрактне вирішення цього завдання, адже, як показали вправи на першому етапі дослідження, абстрактні роботи особливо впливають на активізацію творчого мислення у всіх його аспектах. В абстрактному трактуванні дозволялося зміщення, деформація предметів, зміна колірної вирішення середовища, тобто повне вивільнення творчої енергії.

Результати аналізу робіт показали, що студентам легше давалося декоративне вирішення натюрморту, ніж абстрактне. Тому рекомендувалося виконати ще кілька подібних завдань, використовуючи методіку психологічних тренінгів, які допомагають підсвідомості запрацювати реально. Після цього вже переважна більшість студентів могла перетворювати реалістичне зображення в абстрактне.

Таким чином, можна стверджувати, що в процесі роботи над постановкою, композиційним вирішенням і зображенням навчального й творчого натюрморту в студентів відбувається послідовне оволодіння знаннями, практичними вміннями і навичками роботи з різним художніми матеріалами і техніками, а також розвиток цілого спектру творчих здібностей, уяви і художньо-образного мислення, без яких неможливе включення у творчу діяльність. Образне і змістовне бачення – одна із найважливіших сторін особистості художника. Воно є основою зображальної творчості. Тому проблема розвитку якостей художньо-образного мислення і творчої уяви студента у навчанні повинна розглядатись як провідна умова фахової підготовки кваліфікованого спеціаліста з високим творчим потенціалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества : учебное пособие для вузов / Л. Б. Ермолаева-Томина. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.
2. Кайдановська О. О. Формування творчого мислення майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення основ композиції : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Кайдановська Олена Олександрівна. – К., 2004. – 248 с.
3. Киященко Н. И. Вопросы формирования системы эстетического воспитания в СССР / Н. И. Киященко. – М. : Искусство, 1971. – С. 33–36.
4. Кузин В. С. Психология живописи : учеб. пособие для вузов / В. С. Кузин. – 4-е изд., испр. – М. : Изд.дом «Оникс XXI век», 2005. – 304 с.
5. Педагогика : большая современная энциклопедия / [сост. Е. С. Рапацевич]. – Минск : Современное слово, 2005. – 720 с.
6. Покровщук Л. М. Розвиток творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва в умовах застосування комп'ютерних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Покровщук Людмила Михайлівна. – Одеса, 2006. – 233 с.
7. Сокольникова Н. М. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Н. М. Сокольникова. – 2 е изд., стереотип. – М. : Академия, 2003. – 368 с.
8. Стась М. І. Методика формування творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (образотворче мистецтво)» / М. І. Стась. – К., 2007. – 20 с.
9. Чистяков П. П. Письма. Записные книжки. Воспоминания / П. П. Чистяков. – М., 1953. – 496 с.
10. Яшухин А. П. Живопись : [учебное пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. № 2003 «Преподавание черчения и изобразит. искусства»] / А. П. Яшухин. – М. : Просвещение, 1985. – 288 с.